TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE KİBİR – III

DOÇ. DR. MAHMUT ULU

Bâtından Zâhire Kibrin Seyri: Tekebbür ve Mütekebbir

Kibrin tanımında ifade edildiği üzere kibrin davranışa dönüşmüş haline tekebbür, kibirlenen kimseye de mütekebbir denmiştir. İmam Gazzâlî'nin ifadesiyle zâhir ve bâtın gibi iki yönle ele alınan ikibir, zâhirî yönüyle azalarda görülen, yani dışa yansıyan kibir iken bâtınî yönüyle nefisteki bir ahlakı ifade etmektedir.

Ona göre görünüşteki kibir içten kaynaklandığı için asıl kibir bâtınî olandır. Kibir gizlenmesi mümkün olmayan bir hal olması nedeniyle insanın davranışlarında, hal ve hareketlerinde dışa yansımaktadır. Kur'an'da bu husus gösteriş (Kasas: 28/79), yenilmezlik, müsriflik (Beled: 90/5-6), mal ve evladın çok olmasıyla övünme (Tekâsür: 102/2) şeklinde ifade edilmiştir.

Mütekebbir, esasen Allah'a has bir sıfat olup övgü manasına gelmektedir. Nitekim büyük olan da büyüklük yapabilecek olan da yalnızca Allah'tır. Lokman Sûresi'nde (31/30) bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. "…Şüphesiz ki Allah, çok yücedir, çok büyüktür." Allah'a mahsus olan ve O'nu övmeyi içeren bu özellik kullar için olumsuz olup, büyüklenen kul hakkı reddeden, kendini büyük görüp başkalarını küçümseyen kimse olarak kabul edilmiştir.

Göğe ve Hakikate Çekilen İsyan: İblis'ten Tarihin Mütekebbirlerine

Kendini büyük gören kimsenin kibri iki yönlüdür. Birisi Allah'a karşı büyüklenme diğeri ise insana karşı kibirlenmedir. İnsana karşı kibir peygamberlere ve diğer insanlara dönük olmak kaydıyla yine iki yönlü değerlendirilmiştir. İlk yön olan Allah'a karşı büyüklenme O'nun emirlerine karşı gelme ya da inkâr etme şeklinde tezahür etmiştir. Kibrin en kötüsü olarak nitelen Allah'a karşı kibir ilk önce iblis tarafından yapılmıştır. Böylece o kâfirlerden olmuştur. Bu durum Kur'an'da: "Hani rabbin meleklere demişti ki ben çamurdan bir insan yaratacağım. O'na tam şeklini verip üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine iblis hariç meleklerin hepsi secde ettiler. O kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu." (Sâd, 38: 71-74.) ayetiyle haber verilmiştir. Ayetten anlaşılacağı üzere şeytan kibri yüzünden Allah'ın rahmetinden kovulmuş ve kâfirlerden olmuştur.

Sadece şeytan değil insanlardan da kibriyle öne çıkıp mütekebbir olanlar vardır. Kur'an'ın tanıttığına göre Nemrut, Firavun, Karun, Ebû Cehil, Ebû Leheb, Velid b. Muğire gibi şahsiyetler mütekebbir zümresindendir. Bunlardan bir kısmı Allah'a kul olmak yerine kendi ilahlığını ilan ve kabul ederken bir kısmı diğer insanlarla aynı seviyede görülmeyi gururlarına yedirememişlerdir. Bundan ötürü kendilerine gelen peygamberlerin açık mucizelerini görmelerine rağmen onun tebliğ ettiğini red, Allah'ı inkâr etmişlerdir. Böylece kibirleri yüzünden kâfirlerden olmuşlardır. Firavun: "Ey milletim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?" (Zuhruf: 43/51) diyerek ilahlığını ilan etmenin yanında Allah'ı inkâr etmiştir. Benzer şekilde Nemrut'un kibri nedeniyle akıbetinin ne olduğu (Bakara: 27'58); Ad (Hud: 11/59; Fussilet: 41/15) ve Semud (Ankebut: 29/38) kavimleri kibirleri yüzünden inkârlar etmişlerdir.Allah'a karşı kibrin hevâya dayalı olarak ortaya çıktığı da kaydedilmiştir. Licânî, bir kimsenin hak bir sözü duyduğu halde hevâsından dolayı onu kabul etmezse ve nefsi de o hakikati hoş bulmaz ve reddederse bu durumda onun bu reddinin ve inkârının Allah'a karşı olduğunu söylemiştir.

Beşer Aynasındaki Kırılma: Elçilere ve İnsanlara Yönelen Gurur

Mütekebbirin kibrinin ikinci yönü ise insanlardan peygamberlere karşı olanıdır. Burada peygamberin getirdiklerine onu küçümsemek kaydıyla inanmamışlar, kibirlerinden ötürü peygamberi yalanlamışlardır. Hz. Nuh'u inkâr eden kavmi onun "Allah'tan korkun ve bana itaat edin." (Şuarâ 26/110) çağrısına karşılık "Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç!" (Şuarâ 26/111) diyerek cevap vermişler, kibirleri nedeniyle inkâr etmişlerdir.

Yahudilerin ve Hristiyanların Hz. Peygamber'i kabul etmeyip onun peygamberliğini inkâr etmelerinin asıl nedeni kibir olmuştur. Onların Hz. Peygamber hakkında "Biz, bizim gibi bir beşere mi tabi olacağız."

(Mü'minûn: 23/143) demelerine karşılık Yüce Allah ayeti kerimede "Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hıristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır." (Bakara: 2/120) buyurmuş, resulünü uyarmıştır. Yine Yahudilerin Allah'a iftira atmaları onların kibri nedeniyledir. (Maide: 5/64) Benzer şekilde Mekkeli müşrikler "Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit 'Biz hiç, sefihlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz?…" (Bakara 2/13) diyerek kibirleri nedeniyle iman etmemişlerdir. Ancak onların bu durumu yine aynı ayette "Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler." denilerek gerçek akılsızların onlar olduğu ve onların bu haline uyanlar olduğu hatırlatılmıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ etmeye başladığı zamanlarda yanına gelen müşriklerin ileri gelenlerinin kendilerine ayrıcalık tanınmasını talep ettikleri kaydedilmiştir.

Kibrin insanlara karşı olan yönünün ikinci formu diğer insanlara küçümseyerek bakmaktır. Bu kibir bazılarının çeşitli sebeplerle kendilerini ayrıcalıklı görmeleri nedeniyle diğer insanlara karşı üstünlük hissine kapılmalarıdır. Burada mütekebbir, kendisini büyük görmekte buna karşın başkalarını küçümsemekte ve kendinde gördüğü büyüklük duygusunun bir sonucu olarak kendisini küçümsediği kimselerden hayırlı görmektedir. Muhâsibî, bir kimsenin etrafındakilere küçümseyerek bakmasını, onları hakir kendini hayırlı görmesini, onların bir konuda doğru olduklarını bildiği halde reddetmesini, insana karşı yapılmış kibir olarak değerlendirmiştir.

Nitekim böyleleri saygın olsun sıradan olsun, herhangi bir kimseden gelen hakikati kabul etmiyorsa ve insanlar arasında kendinden daha kötülerinin olduğunu kibri nedeniyle düşünüyorsa bu durumda böyleleri kibirli sayılmıştır.

Kibirli insanlar başkalarını kendinden daha aşağı seviyede gördüğü ve onların üstün olabileceğini kabullenemeyeceği için kıskanç, kendinde varsaydığı kemâl nedeniyle eleştiriye kapalı, üstünlük duygusundan dolayı verici değil sürekli almaya odaklı, hased ve kini öne çıkmış, tahammülsüz ve mağrur kimseler olarak değerlendirilmiştir.

Tekebbürün psikolojik temellerinin olduğu kaydedilmiş ve bu büyüklenme hali daha çok narsizm olarak ifade edilmiştir. Narsizmin ortaya çıkışının ise birtakım sebepleri bulunduğu üzerinde durulmuştur. Bu sebepler özetle kişinin kendini aşırı sevmesi ve beğenmesi; kendisini mevcut durumundan daha büyük görmesi; kişinin sadece kendi çıkarlarını gözetmesi; başkalarını hor ve hakir görmesi olarak sıralanabilir. Narsistlerin temel özellikleri ise büyüklenme, her daim başarma arzusu, güç, güzellik kendini eşsiz görmek, az sayıda ve kendi kriterlerine göre belirlediği insanla ilişki kurmak, aşırı beğenilme isteği; her şeyi hak ettiğine inanma duygusu, empati kuramamak, kıskançlık, ukalaca tutum ve davranışlar göstermek şeklinde kaydedilmiştir.

Ruhun Karanlık Yankısı ve Tekebbürün Meşru Sınırı

Kur'an ve hadislerde ele alınıp olumsuz bir durum olarak nitelen kibir ve kibrin davranışa dönüşmüş hali olan tekebbür ile kibirli insanı ifade eden mütekebbirlik ayet ve hadislerde yasaklandığı gibi psikolojik bir durum olması yönüyle de olumsuz bir hal olarak değerlendirilmiştir. Her durumda Allah'a mahsus olan kibir ve tekebbür vasfının insanda görülmesi hoş karşılanmamıştır. Öte yandan kibirli davranışların toplum nezdinde, insan ilişkilerinde ve iletişim kurulan ortamlarda sevilmediği açıktır. Nitekim fütüvvetin gereklerinden birini de kardeşlerine karşı tevazu sahibi olmak ve kibirlenmemek olarak zikreden Sülemî, kibrin bir süre sonra mütekebbire karşı insanlar tarafından bir küçümsemeye ve çekilmez kimseler olarak görülmelerine neden olacaktır.

Bütün bu olumsuz yönüne rağmen kibrin gerekli olduğu birkaç durumdan bahsedilmiştir. Buna göre kibirliye karşı kibirlenmek kibirlenenin nefsini küçümseyerek tekebbürünü ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Bu durumda kibir, yasaklanmamış aksine gerekli görülmüştür.